

אתגרי חינוך לאמונה בעידן המודרני

יוחאי רודיק

מבוא

אני ער לכך שהחיים המודרניים הם מאוד מורכבים. יודע אני את בעיותיכם, בעיות רבות שלכם מועברות אלי. אנו עומדים מול בעיות מחיריות – חברתיות, תרבותיות, פוליטיות... ובעיות של החברה בכלל. מרגישים אנו לפעמים כאילו שוחים אנו נגד הזרם, שהוא נע במהירות באמצעות כח אחר לכיוון מנוגד לזה שאנו מתקדמים בו... אסור שאי פעם יעלה על דעתו של מי שקיבל עליו עול מלכות שמים, שחשוב לשתף פעולה אפילו במשהו עם כיוון של פילוסופיה מודרנית חילונית. לדעתי, אין היהדות זקוקה להתנצל לא בפני האשה המודרנית ולא בפני נציגים מודרניים של הסובייקטיביזם הדתי. עלינו להיות גאים במסורת שלנו. אין צורך לומר שאין לנסות להתאים את הנורמה ההלכתית הנצחית לערכים חולפים של חברה נורטיית... היצור האנושי מוזמן להיות יצירתי, מקורי ולקחת חלק במחקר מלבר [אולי צ"ל מלגו] – מבפנים ולא מבחוץ. במקום להתלונן על אי הגמישות של ההלכה, הבה ונחקור את מרחביה האינסופיים, נתענג על תלמוד תורה ונמצא בתלמוד התורה ממשות גואלת, מטהרת ומלבבת.¹

דברים חריפים אלו, פרי עטו של הרב יוסף דב סולוביצ'יק, רב פתוח ונאור, מגדולי היהדות האורתודוקסית ודוקטור לפילוסופיה, מעמידים בעצמה רבה את מורכבות המודרנה מול המערכת החינוכית. מורכבות נוספת שהמערכת החינוכית נדרשת להתמודד עמה היא תופעת הפוסט-מודרניות במדינת ישראל. משה ארנד הציג במאמרו "המהפכה הדתית בתקופה פוסט מודרנית"² כמה מגמות ותופעות המאפיינות מציאות זו. העיקריות שבהן: טכנולוגיה והתקדמות מדעית משמעותית, עליית השפע ברמת החיים וההתעשרות הממונית, שאיפה לשוויון, פתיחות רבה, גלובליזציה שעיקרה שאיפה להעניק להוויית בני האדם ממדים גלובליים, כלל אנושיים וחסרי תכונות יסוד לאומיות, דתיות ותרבותיות. ולבסוף, העמדת האדם במרכז החיים והתדרדרות לאגוצנטריות. קצרה היריעה מלפרוש את ההיבטים והאתגרים השונים הנובעים ממורכבות זו. במאמר זה ננסה להעמיק באחד ההיבטים המרכזיים הניצבים בעידן המודרני והפוסט-מודרני לפתחה של מערכת החינוך הדתי. היבט זה הוא החינוך לאמונה.

מאז שחר ההיסטוריה ועד התקופה המודרנית היו רוב האנשים מאמינים. הם האמינו בכוחות הטבע, בגרמי השמים ובאלים מסוגים שונים ומשונים. מי שרצה להעמיד בסימן שאלה את האמונה שהיתה

1 הרב י"ד סולוביצ'יק, "זה סיני", שיחה שניתנה בתאריך י' תמוז תשל"ה בכנס בוגרים. השיחה פורסמה לראשונה בירושלים בכתב העת Light (י"ז כסלו תשל"ז).

2 ראה מ' ארנד, פרקי חינוך והוראה, ירושלים תשס"א, עמ' 206–207. אני מודה לד"ר יאיר ברקאי שהאיר את עיני במציאת מקור זה.

מובנת מאליה, היה צריך להיות אדם בעל מחשבה עצמאית, נועז וביקורתית.

בעידן המודרני התחולל שינוי משמעותי. האמונה כבר איננה נחלת הכלל. לעתים תכופות אנו עדים לגילויי כפירה בגוונים שונים. פתאום נשאלות שאלות שבעבר לא העז איש להעלות על דל שפתיו. נוצרה מציאות שבה **אי האמונה** הפכה ל"אמונה" הרווחת. ובעבור אי אמונה אין צורך במחשבה מעמיקה. כדי להגיע לאמונה צריך אדם להיות מחפש, מעמיק, חושב ומעמיד בספק את עקרונות אי האמונה. אם בעבר רווחה האמונה כמורשת אבות, בתרבות הכללית, כיום היא מוכרחת להיות נרכשת. מתוך חיפוש, מתוך געגועים, מתוך יסורים, מתוך התגברות, מתוך מאבק.

חכם אחד דימה את האמונה **לבגד** שהאדם לובש. כאשר הילד קטן הוא לובש בגדים קטנים וגם אמונתו ויחסו לאלוקים קטנים וילדותיים, בהתאם למה שלמד מהגננת וחונך על ידי הוריו, בלי לחשוב או להתבונן יותר מדי. כאשר הילד גדל, הוא חייב להחליף לבגדים גדולים ורחבים יותר, שאם לא כן יהיו בגדיו צרים והוא לא יוכל לתפקד. הוא הדין ביחס לאמונתו. האמונה חייבת להשתכלל ולהתפתח, להתבסס מבחינה שכלית ולהיות מוטמעת ברגשותיו ועומק נפשו של האדם.

כל אחד מאתנו צריך לשאול את עצמו "מהו בגד האמונה שלי?", "האם אמונתי מתחדשת ומתבררת כל הזמן ונעשית איכותית, יציבה ועמוקה יותר או שחרף התקדמותי בתחומים רבים בתחום האמונה אני דורך במקום?"³

העידן המודרני ומורכבותו הפנימית והחיצונית דורשים מענה משמעותי. האם המופקדים על חינוך לאמונה, במקצועות הקודש בפרט ובמערכת החינוך בכלל, שוקדים על התאמת כלי החינוך למודרניזציה המתפתחת בצעדי ענק, או שמא דרכי החינוך האמוני נותרו "בגד קטן" שאינו מותאם לממדים הגדולים והרחבים של העולם המודרני. האם קיימת סתירה בין הדרישה הצודקת של הרב סולוביצ'יק שכתבנו לעיל: "**אין** לנסות להתאים את הנורמה ההלכתית הנצחית לערכים חולפים של חברה ניוורטית", לבין קריאתו החינוכית החשובה שלפיה "היצור האנושי מוזמן להיות יצירתי, מקורי ולקחת חלק במחקר... – **מבפנים** ולא מבחוץ"?

להלן נעמיק בע"ה בהיבטים אלו ובמשמעותם החינוכית.

חיי אמונה - שטחיות מול העמקה

להיות חילוני, זה להיות בעל תביעה לריבונות על חייו. בלתי מחויב מראש למצוות או לחיובים שלא באו מהכרעתו ומהסכמתו האוטונומית, לרבות קבלת חולשתו, שגיאותיו, ומחיר השגיאות על ראשו.

החילוני הוא מי שמקבל עליו עמידה מתמדת במצב מהפכני. אין לו את מי להאשים מעליו ואין לו אל מי לפנות שם. כל האחריות עליו. האחריות ומחירה, האחריות וכאב בדידותה, אבל גם האחריות וריבונותה.

3 ראה חוברת אמונה וגאולה, 'י' רודיק (עורך), תל אביב תשע"א, הקדמה לפרק שני, עמ' 48. תודתי נתונה לירידי, הרב יוני לביא.

הדתי המצוי אינו מחפש. הוא כבר יש לו. עליו רק לקיים, רק לצייט, רק לעשות כמצווה. לכל היותר לפרש סתירות. הוא עומד וידיו מלאות לו, מלאות הלכות, תשובות ופוסקים... מי שידיו מלאות זה לא יוכל לקחת עוד. רק מי שידיו ריקות יוכל לקחת – כשימצא. מבחינה זו אשרי ידיו הריקות של החילוני. הן יתרונן: הן עשויות לחיפוש וכשימצא יקח.⁴

אחד העקרונות החשובים בעולם המודרני הוא עיקרון אי-הוודאות והטלת הספק. ככל שאדם ביקורתי יותר, מחפש את דרכו ותוהה אחר מקומה של האמת, מעמדו מרכזי יותר בחברה הסובבת. התמונה המתקבלת מדברי הסופר ס' יזהר, שצוטטו לעיל, מלמדת על מעמד מועדף ופוטנציאל התקדמות רוחנית גדול יותר לאדם החילוני (המודרני) המתואר כ"מי שידיו ריקות... וכשימצא יקח", מול האדם הדתי, הנח על זרי הדפנה, משנתו ועולמו הרוחני מקובעים ומסודרים, האחריות אינה מוטלת עליו, וכיוון ש"ידיו מלאות, זה (הדתי) לא יוכל לקחת עוד". על פי תיאור זה העולם החילוני המודרני מתקדם, שואף, חוקר, מתלבט ואילו העולם הדתי נותר אי שם מרחוק, מסוגר, מציית וחסר מוטיבציה להתקדמות רוחנית.

לכאורה, צודק הכותב הנ"ל בתיאור "הדתי המצוי". מעקב אחרי התבטאויות נוער דתי, שעזב את עולם המצוות, מלמד כי חלק ניכר מהתנהגותו נובע מהתייחסות חינוכית לא ראויה של סביבתו ומחנכיו. "אני מאמין שאם לא הייתי עף מהישיבה הייתי נשאר דתי... לימדו אותנו מקסטים, לימדו אותנו ססמאות ולא אמונה... בישיבה התייחסו לשאלות שלי בדרך מאוד לא מבינה. אמרו לי שיש תשובות אבל הן לא לגיל שלי... התשובות הללו לא סיפקו אותי... אמרתי לעצמי: אם התורה היא תורת אמת אז למה אין תשובות?"⁵

הדובר, נער בכתה י"א בישיבה תיכונית, מורגל ממצצועות לימוד אחרים במערכת החינוך לשאול שאלות, לחקור, לפתח את הסקרנות. העולם המודרני הסובב אותו מבקש, בהקשרים רבים, להעמיק, לחפש, לא להסתפק באמירות חיצוניות בלבד. דווקא בלימוד האמונה, במסגרת עולם מודרני ומתפתח, ההכוונה נעשית בדרך של ססמאות, אי הבנה, חוסר תשובות והיעדר התמודדות.

במקרים אחרים התבטאו צעירים אחרים בצורה דומה. נער שעזב את לימודיו, מסרב לחזור אל הציוויליזציה ובחר לרעות צאן באחת הגבעות, הסביר את השינוי בדרכו במילים: "זה המקום הרחוק ביותר מהשקר".⁶ מול שאיפה פנימית עמוקה לעולם של אמת וטוהר, נחשף הנער לעולם "מודרני" שבמקרים רבים חלק מתרבותו הוא הזיוף, השקר, החיצוניות והיעדר חתירה לזהות פנימית וחיצונית. גם אם יש בתיאור זה הכללה מסוימת לא ניתן להתעלם מגרעין האמת שקיים בו.

במאמר שכתבה מרים שפירא, פסיכולוגית המטפלת בילדי יישובים ביהודה ושומרון, מסופר על עדי, נערה בגיל ההתבגרות, מוכשרת מאוד, שהחליטה לעזוב את לימודיה. בשיחה עם הוריה הוסיפה הנערה: "אני חייבת לנשום. אני חייבת להתחבר לקב"ה בדרך שלי... זה לא מעניין אותי לחיות את החיים הרגילים האלה".⁷ נערה אחרת מספרת במונולוג אישי, המתאר את הרקע לעזיבתה את הדת, כיצד היא מנסה לפתוח בשיחה עם אביה. "אבל אז זה היה כאילו 'אני אנסה להקשיב לך', אבל הוא לא הקשיב, הוא שמע את מה שאמרתי אבל לא הקשיב. הוא זה שדיבר ואמר לי את צריכה לחשוב כך, את צריכה להרגיש כך,

4 י' סמילנסקי, "העזו להיות חילוני", בתוך: הישראלי כיהודי, יהדות וציונות בחינוך, תל אביב 1977.

5 ש' פישרמן, דתל"שים – נוער הכיפות הזרוקות, אלקנה תשנ"ט, עמ' 59.

6 י' רודיק, "נוער הגבעות ומשנת הרא"ה קוק", שמעתין (בטאון המורים למקצועות הקודש), מ (תמוז-אלול תשס"ד), עמ' 157.

7 שם, עמ' 160.

את צריכה לעשות כך ... מבחינתו זו אמונה אבסולוטית. הוא לא מבין שאצלי זה לא כך".⁸
המאפיין את העימות בין עולמם האמוני של הדוברים לעיל לבין מורכבות העולם המודרני מתבטא בכך שהחינוך המודרני מלמד, ובמידה רבה דורש, את החקירה, ההעמקה, המימוש העצמי והייחודיות, ומאידך גיסא שיקפו הדוברים בדבריהם מערכת חינוכית המתעלמת מצרכים ייחודיים, אינה מתמודדת עם שאלות להעמקה והבנה, וזורמת לכאורה, כדברי הסופר ס' יזהר לעיל, במסלול שאינו מאפשר רעיונות וביטוי אישי.

עיון בדבריהם של גדולי הדור מלמד כי התמונה ששורטטה לעיל אינה נכונה והחינוך האמוני האידיאלי שונה מהותית מהתיאור לעיל. הראייה קוק בחיבורו "אורות התורה" מדגיש מאוד את אישיותו הייחודית של הלומד וכותב:

ישנם שיצאו לתרבות רעה מפני שבדרך לימודם והשלמתם הרוחנית בגדו בתכונתם האישית המיוחדת. הרי שאחד מוכשר לדברי אגדה וענייני ההלכה אינם לפי תכונתו להיות עסוק בהם בקביעות (הדגשה שלי - י"ר)... הוא מרגיש בנפשו ניגוד לאלה העניינים שעוסק בהם מתוך שההשתקעות בהם אינה לפי כשרונו העצמי... נפשו מבקשת מקצוע אחר לקביעותה בתורה, ואז היה נשאר נאמן באופן נעלה לקדושת התורה ועושה חיל.⁹

בהקשר אחר מתמודד הראייה קוק עם הצורך לברר לעומק את הדרך האמונית גם כאשר התהליך מלווה בשאלות ורצון להבין, וכותב:

מי שאין נפשו משוטטת במרחבים, מי שאינו דורש את אור האמת והטוב בכל לבבו אינו סובל הריסות רוחניות, אבל אין לו גם בניינים עצמיים. הוא חוסה בצלם של הבניינים הטבעיים כמו השפנים שהסלעים הם מחסה להם. אבל האדם, מי שנשמת אדם בקרבו, נשמתו לא תוכל לחסות כי אם בבניינים שהוא בונה בעמלו הרוחני.¹⁰

בדרך זו כותב הרב בספרו "אורות הקודש" על חשיבות ההבנה, "וכיוון שהאדם מתחיל להיות מתיירא לחשוב, הרי הוא הולך וטובל בבוץ הבערות, הנוטלת את אור נשמתו, מכשלת את כוחו ומעיבה את רוחו".¹¹ בניגוד לדברי הסופר ס' יזהר, המזהים את האדם הדתי כאדם שאינו מחפש ואינו חותר להתקדמות רוחנית, ראינו כי הראייה קוק, במקביל ובהתאמה לרוח הנושבת מעולם המודרנה, רואה את החשיבה וההעמקה כאבני יסוד בבניינו הרוחני של האדם המודרני המאמין. לפעמים אכן עלול הלומד לשלם מחיר מסוים עבור חתירתו המתמדת אל האמת והטוב, אולם האמונה הנרכשת בסופו של התהליך היא תוצאה של עמל רוחני וקניין אמיתי של הלומד.

חטא אדם הראשון שנתנכר לעצמיותו, פנה לדעתו של נחש ואיבד את עצמו, לא ידע להשיב תשובה ברורה על שאלת אייכה, מפני שלא ידע נפשו, מפני שהאניות האמיתית נאבדה ממנו... באים מחונכים מלומדים, מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם הם מן האני ומסיפים תבן על המדורה. משקים את

8 ש' לב, ושיודע לשאול, תל אביב תשנ"ח, עמ' 52.

9 הרב א"י קוק, אורות התורה, ירושלים תשנ"ד, פרק ט פסקה ו.

10 הרב א"י קוק, אורות הקודש, חלק ב, ירושלים תשנ"ד, עמ' שיד.

11 הרב א"י קוק, אורות הקודש, חלק ג, עמ' כו.

הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכח.¹²

אמונה בעולם של אמנות ותרבות

בראשית הדרך הייתה תחושה של תמימות רבה בעשייה הקולנועית של תלמידינו, תמימות שלווה גם בשפה קולנועית גולמית. עם השנים השתכללה השפה, השתכללו הכלים המקצועיים... וגם התמימות נעלמה, אך העין הטובה לא נעדרה מהמסך של הנוער הדתי. בשנים האחרונות אני מזהה שינוי נוסף. גם העין הטובה, שהייתה אופיינית כל כך, נעלמת לאט ובהדרגה, ואת מקומה תופסים הביקורתיות החריפה, הציניות ואפילו סוג של יאוש... אי אפשר להתעלם מהעובדה שהעולם החיצוני המוקרן באמצעות הטלוויזיה, הרדיו והעיתונות וכן גם התהליכים החברתיים והפוליטיים שאנו עוברים כחברה דתית בתוך החברה הישראלית הכללית, משפיעים על תלמידינו ועל יצירתם. תרבות "הריאליטי" מיוצאת השנה בעוצמה גם ביצירת התלמידים. תרבות זו השתלטה על הטלוויזיה וחלחלה ליצירות תלמידינו בלי שאנו נותנים את הדעת על העולם המוסרי ועל התוכן החינוכי שהיא נושאת עמה.¹³

הקולנוע, המחול, האמנות הפלסטית ותחומים נוספים הם חלק מהאתגרים שמציבה המודרנה לפני עולם החינוך. מחד גיסא ניתן לומר כי תחומים אלו תורמים ללא ספק תרומה משמעותית לפיתוח כוחות הנפש, ומאפשרים "ביטוי עצמי" לעוסקים בהם ומעורבות בעולם העשייה התרבותית במדינת ישראל. מאידך גיסא, ניתוח עומק ומודעות למחירים הערכיים והדתיים הנדרשים מהעוסקים בתחומים אלו מעוררים למחשבה האם ההשקעה שווה. כאשר לאחר שלוש עשרה שנות עשייה של היצירה הצעירה בחינוך הדתי, במסגרת סיכומים וחשבון נפש, קובעת לעיל המפקחת על לימודי התקשורת, הקולנוע והאמנות כי תחושתה היא "אבדן התמימות", וברב מציינת, באומץ רב ובביקורת עצמית ראויה לציון, כי "העין הטובה שהייתה אופיינית הולכת ונעלמת ואת מקומה תופסים ציניות, ואפילו סוג של יאוש"; כאשר בנוסף לעובדות אלו היא מציינת כי "תרבות 'הריאליטי' השתלטה על הטלוויזיה וחלחלה ליצירות תלמידינו בלי שאנו נותנים את הדעת על העולם המוסרי ועל התוכן החינוכי", אין מנוס מלהעלות את השאלה ששאל בשעתו אחד מראשי החמ"ד, בראשית היווצרותו של מגמות התקשורת, "האם לנוער הזה התפללנו?". יש להדגיש. כותב השורות, המשמש כמפמ"ר מחשבת ישראל בחינוך הדתי, תומך מאוד בקיומן של מגמות התקשורת וחיוק מעורבות הנוער בעולם העשייה התרבותי, הן כאמצעי לביטוי וחשיפה פנימית והן כחלק ממניעו "תורת חיים" במשמעותה הרחבה. בד בבד המצב המתואר, וכותב השורות יכול להעיד מניסיונו על ביטויים מעשיים לחששות הנ"ל, מחייב חשיבה עכשווית משמעותית ובדיקת עומק אמתית של החזון מול המציאות.

לגיטימיות העיסוק בתחומי האמנות הנ"ל היא שאלה עדינה ומורכבת הדורשת "גבולות גזרה" אידאולוגיים ומעשיים. אמחיש את דבריי במובאות מספר מהגותם של שני גדולי ישראל, הרא"ה קוק והגר"ד סולוביצ'יק, המהווים עמודי תווך בהגות הדתית בכלל ובהגות הצינונית-דתית בפרט. הרא"ה קוק עסק רבות בתחיית הקודש של האמנות הישראלית וכתב בהקשרים שונים על האמנות

12 הרב א"י קוק, שם, עמ' קמ.

13 ר' זיוון, עלון "בגרות מהסרטים", הכנס השלושה עשר ליצירה צעירה בחמ"ד, ירושלים תש"ע, עמ' 1-2.

והדרכים "לבוא מן הקדושה אל הספרות".¹⁴ במאמר על "שיר השירים", שהתפרסם לראשונה בשנת תרס"ג בכתב העת "המזרח" ובשנת תרצ"ו בקובץ "אלומה", כתב הרב:

הספרות, הציור והחיטוב עומדים להוציא אל הפועל כל המושגים הרוחניים המוטבעים בעמקי הנפש האנושית, וכל זמן שחסר עוד אף שרטוט אחד הנגלה במעמקי הנפש החושבת והמרגשת שלא יצא אל הפועל עוד יש חובה על עבודת המחשבת להוציאו.

מובן הדבר מעצמו שרק אלה האוצרות שבהיפתחם הם מבסמים את אוויר המציאות טוב ויפה לפתח... אמנם הדברים הגנוזים, שקבורתם היא ביעורם, עליהם מתוקנת היתד שעל אוזנו לחפור ולכסות, ואוי לו למי שמשתמש ביתד זו פעולה שכנגדה למען הרבות באשה... רק אנשי קודש ראויים להיות שרי קודש.¹⁵

הראי"ה קוק רואה חשיבות רבה בתחומי האמנות השונים, ומגדיר כחובה את השימוש בהם, כדי להוציא ממעמקי הנפש החושבת והמרגשת את כוחותיה ויסודותיה. בד בבד מדגיש הרב את הצורך בהיטהרות מוסרית וערכית של העוסקים בתחומים אלו, "רק אנשי קודש ראויים להיות שרי קודש".

בשנים האחרונות אנו עדים לפרקים לטשטוש גבולות מסוים בין האמצעי לבין המטרה ובין הקודש לבין החול. איכותן המקצועית של יצירות קולנוע ואמנות תופסת לפעמים את מקומה של האיכות ההלכתית-ערכית, ורגשות לא דתיים מתערבבים עם מצב הרוח הדתי. יתרה מכך, חוויית ההתפעמות הרגשית מהיצירה המוזיקלית מהווה לפרקים תחליף לתפילה אותנטית, והחוויה האמנותית תופסת את מקומה של החוויה הדתית. ביטוי חריף למגמה זו נתן בשעתו הרב יוסף דב סולוביצ'ק, ואף שקשה, לעניות דעתי, לקבל את דבריו כפשוטם, יש בהם כדי לעורר למחשבה חינוכית לאור המציאות שתניארת לעיל:

לעולם איננו מסוגלים לקבוע מהי חוויה דתית, ובניגוד גמור לכך – מהי חוויה חילונית תאוונתית. אנחנו מכירים הרבה רגשות לא-דתיים, רגשות נהנתנים אשר להם כח עצום. הם היפנוטיים, ובמבט ראשוני, הם "גואלים". אדם יכול בקלות לבלבל בין דחף דתי ובין דחף האהבה. המרת כמיהה דתית אקסטטית בערגה האסתטית של האמן היא בהחלט דבר נפוץ. ישנן תכונות משותפות לשתיהן: החיפוש אחר הרוממות והאינסופיות. החלפת רגשות דתיים ברגשות חילוניים הינה שיטה אלילית. עובדי האלילים בעולם העתיק היו מתמכרים לטקסים היפנוטיים הוללים ובטעות זיהו בהם חוויה דתית. התורה אסרה הכנסת מנהגים אליליים למעשה עבודת ה'... הרעיון לפיו ניתן לעורר את התודעה הדתית, על ידי הפגשתה עם ההיפנוזה רבת העוצמה של החוויה האסתטית כגון: מוסיקה, אמנויות פלסטיות, אדריכלות – הוא ענין זר ליהדות ההלכתית... החוויה הדתית נולד בתוך ההכרה הדתית, לא תחת לחץ של נטיות פיזיולוגיות חושניות... אתם יודעים היטב לא היתה אדריכלות של בתי כנסת... החוויה הדתית הינה אוטונומית, חופשית ומקורית, נעה לפי הקצב שלה ובתוך מסלול מיוחד... היהדות ציפתה שהחוויה הדתית תבוא בעקבות המעשה הדתי. הרומנטיקה האדירה באה בעקבות המשמעת האלוקית

14 הרב א"י קוק, אורות, ירושלים תשנ"ג, עמ' פב.

15 דברי הראי"ה קוק התפרסמו לראשונה בשנת תרס"ג (1903) במאמרו על שיר השירים בכתב העת "המזרח" ונמסרו לדפוס על ידי בנימין מנשה לעווין. מאוחר יותר התפרסמו בקובץ אלומה (1936), ובסידור עולת ראה בשנת תרצ"ט על ידי בנו הרב צבי יהודה קוק (בעולת ראה נערכו שינויים מספר).

ולא להיפך.¹⁶

קצרה היריעה מלדון בהיקף רחב במשמעותן המעשית-רעיונית של הגישות שתיארנו. חד משמעית ניתן לקבוע כי שתייהן שוללות יצירה חסרת גבולות, הלכתיים ורעיוניים, רק בשם "חופש היצירה" ואיכותה. לא קלה היא מלאכתם של המופקדים על חינוך לאמונה בעולם מורכב זה. מחד גיסא ברצוננו לאפשר את חופש הביטוי, המימוש העצמי, וחופש היצירה מתוך הזדהות אמיתית עם ראיית האמנות לסוגיה השונים ככלי ביטוי רב עצמה. מאידך גיסא, חובה עלינו להישאר נאמנים לשליחותנו החינוכית לעצב נוער ירא שמים העוסק ב"נויו של עולם" ורגליו נטועות עמוק בעולמה של הלכה והשקפה.

חינוך למורכבות בעולם משתנה

להלן ננסה בע"ה להתוות גישה חינוכית שתתמודד עם הבעייתיות שתוארה בשני תת-הפרקים לעיל. גישה זו, פרי ניסיון של עשרות שנות הוראה, תבקש לחדד את שורשי הבעיה, להאיר את מורכבותה, ולעצב, על רקע התבטאויות תלמידים, דרך התמודדות המאפשרת להכיל את המורכבות שתיארנו. נפתח את דיוננו בכמה מובאות אותנטיות של תלמידים המתארים את השפעת הפתיחות, כחלק מהמודרנה, על כיוון חינוכי לא מתאים. בספר "וידוע לשאול", שעיקרו מונולוגים של נערים ונערות שהפסיקו לקיים אורח חיים דתי, מספר אחד הנערים:

באופן רשמי עיבתי את הדת התחילה ממאמר של אלכסנדר דונט שנקרא "קול מתוך האפר". זה מאמר של מי שהיה באשוויץ. הוא פורסם ב"שדמות" (=כתב עת של התנועה הקיבוצית – י"ר), מאמר מאוד חזק בנושא השואה. מאמר האשמה נגד אלוקים. המורה שלי, שאז היה מנהל בית הספר, הביא את המאמר כשלמדנו את ספר איוב. זו הייתה הפעם הראשונה שנתקלתי במצב כזה... לא שאלו אותי "יש אלוקים ועכשיו מיה, למה, כמה", אלא "עכשיו אין אלוקים, מה עושים עם זה הלאה?" אני זוכר את זה עד היום, כי זה השפיע עלי כנראה לא במקרה.¹⁷

במקרה אחר מתאר תלמיד ישיבה בכיתה י"א את שורש פרישתו מעולם המצוות והאמונה: "ככה זה התחיל. יצאנו לבלות שבת כן שבת לא... בהתחלה היינו יושבים (בליל שבת - י"ר) לראות סרט בטלוויזיה. בהתחלה פחדנו שהשמים עומדים ליפול. אחר כך ראינו ששום דבר לא קרה".¹⁸ ניתוח של שתי מובאות אלו, המצוטטות כמדגם בלבד, מלמד שני עניינים עקרוניים. המובאה הראשונה מתארת מורה לתנ"ך (מנהל בית הספר), המעוניין להרחיב את יריעתם האינטלקטואלית והספרותית של תלמידיו ואינו מסתפק בניתוח פרשני של ספר איוב אלא מציג לפני תלמידיו טקסטים מקבילים, בני דורנו, המתארים מצבי משבר. הבעיה העיקרית היא שהמורה לא התחשב מראש בהיבט החינוכי, ולא צפה את ההשפעה השלילית שיכולה להיות לטקסט זה על תלמידיו, ואפילו אם מדובר בתלמיד אחד בלבד. הצבת התלמיד בפני עולם לא מוכר של אמתות, שאלות וקביעות ערכיות ללא הכנה מוקדמת יצר שבר שנוקו, ללא ספק, גדולים מהערך של הפתיחות התרבותית. אכן, לא נוכל לחדור ללבו של כל תלמיד, אבל בוודאי

16 הרב י"ד סולוביצ'יק, שיחה לפרשת קורח, תורגם, לוקט ועובד מתוך דרשת הרב לפרשת קורח שנאמרה בוועידת הרבנים של אמריקה, תשל"ה.

17 מובא אצל לב, ושיודע לשאול, עמ' 32.

18 מובא אצל פירשמן, נוער הכיפות הורקות, עמ' 29.

עלינו לקחת בחשבון מראש את ההשלכות הצפויות ולהתכונן לקראתן בצורה ראויה. המובאה השנייה מתארת התמודדות רוחנית בין תלמיד ישיבה, שגדל על ברכי הכוונה חינוכית מסוימת, לבין חילול שבת באמצעות הדלקת מכשיר הטלוויזיה. ההכוונה החינוכית של התלמיד, על פי תיאור תגובתו ומחשבותיו, הייתה: "אם תחלל שבת השמים ייפלו" ... (כמובן, גם אם לא היו אלו המילים המדויקות זו הייתה הרוח החינוכית הנושבת מהן). לעניות דעתי, הדלקת הטלוויזיה בשבת והעובדה המציאותית כי, בניגוד לציפיות האמוניות-חינוכיות, מאומה לא קרה בפועל, עלולה להביא לשבר גדול. במקרה זה, ובהיבט העקרוני הנוגע לדיונו, ההכוונה החינוכית אינה צריכה לדבר על השפעה או ענישה חיצונית עכשווית אלא על תוצאות המעשה בהיבט הנפשי-פנימי של התלמיד עצמו. לדוגמה: יצירה לא צנועה כתוצר אמנותי של התלמיד, או צפייה במופע לא ראוי, תפגענה ותטמאנה את נפש התלמיד ללא קשר אם הייתה ענישה חיצונית בשלב העשייה. ניסיוני מלמד כי מודעות התלמיד לפגיעה רוחנית באישיותו ובעולמו הנפשי מהווה אמצעי הרתעה משמעותי.

הרב חרל"פ מחדד היבט זה בדבריו:

הנה כל ראייה פסולה וכל ידיעה כוזבת כשם שהאדם רואה אותה ושומע אותה כן הן מתרשמות בנפש פנימה, וכל רישום נפשי מוכרח הוא גם לצאת לפועל ולהיכשל במעשה... שכן כל רישום בנפש מבקש לו סלילת דרך לפועל ולמעשה, ועל כן צריכים זריזות עצומה וזהירות מרובה להתרחק.¹⁹

הראי"ה קוק, שהיתווה במשנתו את היסוד החינוכי של "האחדות הכוללת"²⁰ וראה בגילויי המציאות כולה אפשרויות פוטנציאליות לעבודת ה', קבע באופן חד משמעי, בניגוד להשקפת הרב סולוביצ'יק שצוטטה לעיל, את גישתו העקרונית לעולם התרבותי:

מה שאין אלוקים מושג כי אם מתוך הדת, זה הפיל את העולם בעומק השפלות. האלוקים צריך שיהיה נודע מכל החיים, מכל ההווייה וממילא יהיה ידוע בכל החיים ובכל ההווייה...

אלוקים איננו בתוך הדת, כי אם באותה מידה שהדת עצמה היא חדורה ממה שהוא למעלה מן הדת... תורת חיים איננה דת לחוד. תורת חיים שלנו היא ההתגלות האלוקית המתגלה מכל ההווייה. התורה וההווייה, בהיותם לאחדים, מגלים הם את אלוקים בחיים...

הקודש והחול הוא חילוק מצד הדת. הדת תשים משטרה על ענייני הקודש ותניח ידה מענייני החול... האלוקים הוא מתגלה מן הכל מתוך הקודש ומתוך החול.²¹

השאיפה לחשוף את האלוקות "מן הכל, מתוך הקודש ומתוך החול", עומדת בבסיס הצינונות הדתית. בד בבד, כפי שהראינו לעיל, קיים לצערנו, במקרים מסוימים, פער משמעותי בין החזון הגדול לבין מימוש בפועל בחיים עצמם. הפער לא מתגלה רק בחוסר יכולת מערכת החינוך הדתי, במקרים מסוימים, להצמיח אנשי תורה המהווים מודל של שילוב עולם תרבותי - קולנוע, תיאטרון, אמנות - עם עולם הקודש, בחיי המעשה, אלא בעיקר בחוסר מודעות של התלמידים עצמם לאי־דאל הגדול. ביטוי למצב זה נתנה אסתי רוזנברג, ראש בית המדרש לנשים ביישוב מגדל עוז:

19 הרב י"מ חרל"פ, מי מרום על פרקי אבות, ירושלים תשל"ב, פרק א משנה ז.

20 מושג זה מאפיין חלקים ניכרים במשנתו של הראי"ה קוק. ראה לדוגמה אורות הקודש, חלק א.

21 הרב א"י קוק, קבצים מכתב יד ב, ירושלים [חש"ה], פנקס הדפים א, 20, עמ' מט.

החיים הדתיים נתפסים כמנותקים מכל שאר חיי התלמיד. החיים הדתיים לא מצליחים להיות מוחלים על צמתים מרכזיים בחייהם. אין העולם הדתי קשור לפוליטיקה, לחברה, לתרבות ולעולם בתוכו מבלי החניכים פרקי זמן משמעותיים בחייהם. נוצר נתק, הדת מצטמצמת בעיניהם לשיעורי תורה במערכת הלימודים והליכה לבית הכנסת... הם נחשפים לרדידות הרבה שבתרבות אך גם מרגישים מאותגרים על ידי העולם הווירטואלי והאלקטרוני הדינאמי שסביבם. סכנה גדולה טמונה בפער ההולך וגדל בחיי התלמיד בין רמת האתגר של לימודי חיי החול לבין רמת האתגר הנמוכה לה הוא נדרש בלימודי הקודש... אם תרצו "שחרור" התורה ממשבצת לא רלוונטית במערכת הלימודים אל עבר חיי היומיום של התלמיד.²²

הפתרון למצב המתואר נמצא לענ"ד בהכנת תשתית חינוכית מקיפה ומורכבת המחנכת להשתלבות ויצירה תרבותית של בוגרי החמ"ד בפרט, ושל החינוך הדתי בכלל, בכל מערכות החיים המודרניים והתרבותיים. תשתית זו חייבת להכיל בתוכה, מחד גיסא, העמקה תורנית מקיפה בתחומי היהדות השונים ועיצוב אישיות תורנית המזדהה באופן עמוק ומעשי, באורחות החיים כולם, עם דרישות ההלכה וההשקפה התורנית. בד בבד, מאידך גיסא, תחנך התכנית התורנית לראות את עולם המודרנה חלק בלתי נפרד מעולמו ההלכתי-אמוני של התלמיד. אין מדובר בעולמות נפרדים, אלא בתשתית תורנית שעליה ומתוכה נבנה עולם המודרנה. בדרך זו ייווצר מצב שהתלמיד בוחן את עולם האמנות, לגווניו השונים, מתוך נקודת מבט תורנית, ומכוון את עשייתו על רקע עולם התורה. הרב אלימלך בר שאול, ששימש רבה של רחובות ופיתח מערכת קשרים מיוחדת עם הדור הצעיר באמצעות ספריו ושיחותיו, כתב בהקשר זה בספרו "מצווה ולב":

החיים והמעשים מלמדים אותנו שישנם אנשי פנים ואנשי חוץ. וסימנים מובהקים לשני טיפוסים יסוד אלו. איש החוץ - הוא זה שכולו או רובו מופנה כלפי עולם החוץ. פתוח ומפולש לרשות הרבים... פינה אחת אינה מעניינת אותו כלל - פינת נפשו הוא. הוא תמיד הומה ומהמה ורועש וגועש אצל הכל - ואינו מצוי אצל עצמו...

ברם איש הפנים הוא טיפוס שונה לחלוטין... אין לו שמחה יותר גדולה מאשר היותו אצל עצמו... ולא זו בלבד שאין עולם החוץ זר לו, אלא שמתוך נפשו ודרך נפשו הוא רואה את כל העולם כולו בשלל צבעיו, בכל אורותיו וצלליו... ואדם זה שהוא מצוי קרוב אצל נפשו, אפילו אם נפרמו קרומי נפשו, מחמת סטיות של דעות ומעשים... אצל נפשו הוא.²³

ההתמודדות בגיל ההתבגרות עם האתגרים שמציבה המודרנה בפני המערכת החינוכית אינה משימה קלה. הציר המרכזי שצריך להנחות את העוסקים במלאכת החינוך לגווניו השונים, כפי שניסינו להראות לעיל, הוא העמדת עולמו הפנימי של הלומד במרכז תשומת הלב. ההתחברות לעולם זה מאפשרת פיתוח כוחות נפש ויצירת מנגנוני תמיכה והתמודדות עם אתגרי העולם המודרני. בד בבד יש לזכור כי דווקא בגיל ההתבגרות מדובר בעולם פנימי, עדין ומורכב, שרוחות עזות מנשבות בו לכיוונים שונים ומשונים. ביטוי חשוב למורכבות זו נתן הרא"ה קוק בדבריו על אודות כוח הרצון כמקור החיים:

22 א' רוזנברג, מצוטט מתוך דף עמדה.

23 הרב א' בר-שאול, מצווה ולב, תל אביב תש"ך.

הרצון הוא מקור החיים. רצון האדם הוא באמת יסוד שכלולו והווייתו. אמנם הרצון הזה צריך פיתוח ועישוי יותר מכל הכוחות כולם.

בילדות האנושיות, הרצון הטבעי של האדם צריך חינוך של כניעה, של שבירה ושל היפוך כל זמן שהאדם הולך ומשתכלל רצונו העצמי הולך ונהפך לטובה, ושבירתו של הרצון מאבדת טובה רבה. הדבר קשה מאוד בדמדומי כמה בין פרק לפרק... שאז מעבר זה מונח הרבה פראות ברצון, ששבירתו היא עליה ופיתוח, ולעומת זה מונח ברצון כח אור טוב ששכלול העולם תלוי בהשארתו על פי תכונתו.²⁴

הראי"ה קוק מדגיש את ההבדל בין תקופת הילדות לבין תקופת ההתבגרות ("דמדומי כמה"). בתקופת הילדות אנו עדים לרצון בוסרי שזקוק לפעמים לשבירה ולשינוי. לעומת זאת, בתקופת ההתבגרות מורכבות הרצון מכילה בתוכה יסודות חיוביים ואי־אליסטיים רבים, אולם בד בבד כולל הרצון יסודות בוסריים הזקוקים לשינוי ולתיקון. לענייננו, ניתן להמחיש זאת ברצון לבטא עולם פנימי עשיר, ומאידך גיסא רצון הנוער לבטא יצירות קיצוניות ולא צנועות, מילולית וחזותית, כחלק מהביטוי האישי. המחנך צריך לדעת להבחין בין הטוב והרע, במיוחד בתקופת ההתבגרות, ולאפשר האדרת כוחות היצירה, בלי לטשטש אותם על חשבון מניעת כוחות הרוע.

"האחדות הכוללת" - סיכום ומסקנות

הוא הצליח ראשית כל בנו, אותנו הציל! אלמלא מחשבותיו ודבריו, דרכיו ומעשיו הרי גם אנו היינו בין התועים והמתעים: גם אנו חס ושלום היינו מתרחקים והולכים. "אנו" זה כולל ציבור גדול ורחב. כי עברו עלינו ימי גאות ושפל והיינו מסוערים עד תהום הנפש. כי נמשכנו בכוחות איתנים אל מעבר למחיצות, מחוץ לתחומים, ואיש לא האיר דרכינו בנתיבות אלה לאמור לנו: זה הדרך לנו... והוא היה הראשון אשר דיבר אלינו בשפה חדשה, ואשר הראה לנו כי המחיצות שנראו לנו צרות, מקיפות הכל וכי התחומים רחבים. כל שאיפותינו, חזון לבבנו ומשאת נפשנו, את הכל נוכל למצוא בפנים, בתוך תחומי המחשבה האלוקית ובתוך מעמקי אורחות המצוות המעשיות, ואין סתירות ואין ניגודים.²⁵

מקור הקונפליקט בין עולם המודרנה ומערכת החינוך הדתי מקורו, בין השאר, בראייה חינוכית שגויה הסבורה כי קיימת תהום בלתי ניתנת לגישור בין עולם המודרנה ועולם ההלכה וההשקפה היהודית. חידושם של גדולי היהדות בכלל, ושל הראי"ה קוק בקטע שהבאנו לעיל בפרט, היה בפיתוח המודעות כי ביהדות קיים מנגנון התמודדות והפנמה של עולם המודרנה. מנגנון זה, שלעתים מצריך שפה חינוכית חדשה, הוכיח כי "המחיצות שנראו לנו צרות, מקיפות הכל וכי התחומים רחבים". אין לי ספק כי העצמת הגישות החינוכית, שכתבנו לעיל ב"קציר האומר", המעמידות את עולמו הפנימי ואישיות התלמיד במרכז תשומת הלב החינוכית, יוכלו בע"ה להעמיד דור של תלמידים ותלמידות, חכמים ויראי שמים, המהווים חלק בלתי נפרד מעולם המודרנה ותורמים לקידוש ה' בעולם.

24 הרב א"י קוק, אורות הקודש, חלק ג, עמ' עו.

25 הרב ח' פורת, "ישראל עם קדושים קומו... למהפכה!", בתוך: והיה כנגן המנגן, ירושלים תש"ס (במקורו נכתב התיאור ע"י הרב נריה בהתייחסותו להשפעת הראי"ה קוק).